

Gerhard Munthe

Skrift og bok i tusen år i Norge

Opprinnelig trykt i:
Bibliofilklubben 75 år. Jubileumsutstilling Bok og Samler.
Universitetsbiblioteket 27.2 - 26.4 1997. Katalog

I mer enn tusen år har folk i Norge gjort bruk av skrift og bok. De har skrevet og lest, de har lært, og de har samlet og tatt vare på det som var nedtegnet og trykt. Dette har de gjort både for den kunnskap og nytte, og for den styrke og glede som skriften og boken ga dem. Måten og formen for skrift og bok har nok skiftet i tidenes løp. Men målet og oppgavene har hele tiden vært de samme, å samle og å bevare for samtid og ettertid alt det man visste, alt det man kunne dra nytte av og ha glede av, og alt det man syntes var av verdi å gi videre til kommende slekter.

All den viten som man hadde skaffet seg og som man forsto verdien og gleden av, søkte man å gi evig liv ved å få den nedtegnet. I tidenes løp er det blitt gjort på mange og på ulike måter. Det er hogget i stein, skåret i tre, skrevet på skinn og blad, trykt på papir, og nu i de aller siste tiår er det også kommet til helt nye media og tekniske fremstillingsmåter, og det i store tall og mange former. En god del av alt dette materialet er nok gått tapt i årenes løp. Men meget er det også tatt vare på, fordi man forsto at det ville være til nytte, og at det kunne gi kunnskap og glede både til opphavsmenn og til lesere i samtiden og til langt inn i fremtiden.

Det var kristendommen som brakte boken til Norge. Kirken trengte tekster fra Bibelen, messebøker og flere andre bokverk til den daglige tjeneste i menigheten og til den videre forkynnelse ut over i landet. Presten ble derfor ofte den første som kom til å føre boken og skriften inn i samfunnet. Den første misjonsbiskopen på Island fikk tilnavnet *den bokvise*.

Ved alle kirker og klostre i landet fantes det, og skulle det finnes, bøker. Mange var det selvsagt ikke som ble krevet. Men de var der i alle fall. I en av de tidligste fortegnelser over kirkeinventar i Norge som vi kjenner til - den er fra kirken i Hålandsdal i Hordaland og er fra 1306 - er det ført opp 8 bøker som da fantes i kirken. Den eldste fortegnelsen over bøker som har tilhørt en enkelt person i vårt land er fra begynnelsen av 1300-tallet. Muligens har de vært eid av biskoper i Bergen, Arne Sigurdsson (XXXX-1314). Fortegnelsen førte opp 13 teologiske verker, 15 bind humanistisk litteratur og 9 norrøne bøker. Disse siste tok med både

noen lovbøker og sagaer foruten et par samlingsbind, som litt spøkefullt var kalt *Sopdyngium*. Det var "oppnop" fra forskjellige mindre skrifter, lesestoff som vel ikke var beregnet til noe alvorlig eller høytidelig studium.

Langsomt, men jevnt øket nok bokmengden rundt om i landet. I 1550 eide Trondhjems Kapitel omkring 90 bind teologisk, juridisk og almen historisk litteratur. Det var greske og latinske forfattere som Homer, Livius og Tacitus, og fra en langt senere tid var det også verker av blant annet Erasmus Rotterdamus. Det var klart at her hadde man søkt å skape en boksamling som skulle være til hjelp og inspirasjon for det kirkelige sentrum som Nidaros hadde vært i flere hundre år, og som man regnet med og håpet på at byen fortsatt skulle være.

Men fremgangen ble nok ikke så stor som mange hadde håpet og trodd at den skulle bli. Fra tiden som fulgte har vi flere vitnemål om at det ikke var noen institusjon i landet som hadde ansvar, eller følte ansvar, for å ta vare på skrevne verk og dokumenter eller på trykte bøker. Da lagmannen Laurends Hanssøn (152X-155X) i Bergen på midten av 1500-tallet arbeidet med en oversettelse av sagaen om de norske konger, skrev han litt mistrøstig i fortalen til verket, at nu var det ikke mange bøker igjen i Norge. Få var de som kunne lese dem, og færre var de som kunne forstå dem. Det samme hevdet også den islandske historiker Arni Magnusson (1663-1730), da han en gang i begynnelsen av 1700-tallet sa seg uvillig til å levere tilbake noen av de skriftstykker som han hadde fått låne i Norge. Han skrev da at alle disse skrifter var til ingen nytte i Norge, for der var det ikke noen som kunne lese dem og gjøre bruk av dem.

Etter at Norge i senmiddelalderen hadde mistet sin politiske selvstendighet og var blitt en del av det dansk-norske felles kongedømme, kom København helt selvfølgelig til å bli landenes politiske og administrative sentrum. Byen ble samtidig også det kulturelle midtpunkt. Her var helt fra 1479 og frem til 1811 rikenes felles og eneste universitet. Her var langt de største og mest betydelige biblioteker, arkiver og historiske samlinger. Boktrykkeri fikk man i Danmark fra 1482. Det var mere enn 160 år før den første boktrykker begynte sin virksomhet i Norge. Dette skjedde ikke før i 1643. Norge var sent ute. På den tid fantes det trykkerier i alle de europeiske land bortsett fra det tyrkiske rike. Dette var et klart vitnemål om hvor langt Norge lå utenfor de europeiske kultursentra.

Oppgaven å få boken og lesningen frem til folk hadde selvsagt meldt seg samtidig med at de første trykk og bøker ble til. Men ser vi på antallet av eksemplarer som de enkelte bokverk ble trykt i, forstår vi snart at de rakk ikke så langt ut til folk.

En av de første større bokeiere i vårt land var legen Ambrosius Rhodius (1605-1696). Han kom fra Sachsen til Christiania i 1637 som stadsfysikus. Samtidig ble han også utnevnt til professor i fysikk og matematikk ved Christiania Gymnasium. Uheldigvis ble han og særlig hans kone innviklet i en alvorlig konflikt med myndighetene. De ble dømt og satt fengslet i 6 år, først på Akershus i 1661, senere

på Vardøhus fra 1662 til 1668. Da ble han friggitt og bodde noen få år i Christiania før han i 1672 oppga sin legepraksis der og flyttet hjem til sitt fødeland Sachsen. I dag blir han minnet også for den etter tidens forhold betydelige boksamling som han hadde skaffet seg. Alt i alt skal den i 1662 ha omfattet 437 verker. Den besto ikke bare av den tids nyeste faglitteratur innenfor medisin, fysikk og matematikk, men inneholdt også klassisk litteratur, teologiske verker og oppbyggelige skrifter.

Noenlunde samtidig levde det en annen boksamler som det er verd å nevne. Det var historikeren Edvard Edvardsen (1630-1695) i Bergen. I flere tiår var han konrektor ved Bergens Katedralskole. Men det er som Bergens byhistoriker at han i dag fremfor alt fortjener å minnes. Hele livet samlet han på materiale til byens historie og det med stor grundighet. Selv opplevet han aldri å se trykt sitt store verk, *Den Wiit-berømte, i fordum Dage Kongelige Residentzis, oc endnu høy-Privilegierede Kiøb- oc Handel-Stad Bergen udi Norrige*. Det skjedde først i sin helhet i 1951-1952, da Bergens Historiske Forening fikk gitt den ut. Men all den kunnskap om byen som Edvardsen hadde samlet inn gjennom et langt og flittig liv var blitt brukt lenge før den tid, blant annet av Holberg, Hildebrand Meyer og Claus Fasting. Selv gjorde Edvardsen omhyggelig rede for alt det materiale han hadde brukt. Hans litteraturliste omfattet 26 "skreffne Bøger" og mere enn 50 "trøckte Bøger". Noe av dette materialet er nok senere gått tapt. Hvor Edvardsens egne eksemplarer er blitt av, er det heller ikke godt å si noe sikkert om.

En tredje stor boksamler fra denne tid var biskop Bartholomeus Deichman (1671-1731). Han var biskop i Christiania fra 1713 til 1730. Boksamlingen han eide skal ha vært på over 20 000 bind. Egentlig hadde han nok tenkt å gi den til Københavns Universitet som hadde fått en betydelig del av sine bøker ødelagt ved den store bybrannen i 1728. Men dette ble det ikke noe av, og grunnen var utvilsomt den motgang Deichman møtte i sine siste leveår. I 1730 var han blitt avsatt fra sitt bispeembete i Norge, og det var også blitt innledet rettslig undersøkelse av hans embetsførsel. Men han døde før saken var avsluttet. Boksamlingen ble da solgt ved auksjon København i 1732, og dermed var den spredt rundt til mange nye eiere.

På 1700-tallet ser vi at det begynte å vokse frem enkelte boksamlinger i Norge. Mange var de ganske visst ikke, og heller ikke var de store målt med ettertidens mål. Til å begynne med var det helst private samlinger. Først i annen halvpart av hundreåret var det at vi fikk offentlige biblioteker av noen størrelse og betydning. De ble til ved kirker, skoler og ved andre offentlige institusjoner foruten ved private stiftelser.

I 1750 og årene like etter fikk regjeringen opprettet fire institusjoner for videregående utdanning i Norge. Det var Den frie matematiske Skole, som snart fikk navnet Krigsskolen, videre var det Seminarium Fridericanum i Bergen, begge i 1750, Seminarium Lapponicum i Trondhjem i 1752, og som den fjerde Bergseminaret på Kongsberg i 1757. Av disse fire er det i dag bare Krigsskolen som eksisterer. Alle de fire institusjoner fikk etterhvert bygget opp boksamlinger,

og samlingene finnes fremdeles, selv om de i tidens løp er blitt overført til andre etater. Store var ingen av disse boksamlingene, men de kom likevel til å få betydning både som forbilder og som oppmuntring til nye, fortsatte tiltak.

I 1760 stiftet den nyutnevnte biskop i Trondhjem, Johan Ernst Gunnerus (1718-1773) sammen med en liten krets av interesserte menn *Det Trondhiemske Selskab*. Blant dem var katedralskolens nye rektor, historikeren Gerhard Schøning (1772-1780) og hans danske venn, historikeren og forfatteren Peter Frederik Suhm (1728-1798) som hadde bosatt seg i Trondhjem etter sitt giftermål med Karen Angell (1732-1788). Selskapet ble møtt med stor velvilje og ikke mindre forventninger. Alt etter 7 år fikk det kongelig anerkjennelse og navn, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*. Men selskapet kom også til å stå over for mange vanskeligheter. Fagmiljøet var lite, og ikke minst var det et problem at det var så vanskelig å få tilgang til den vitenskapelige og faglige litteratur som trengtes. Da Suhm i 1765 bestemte seg for å vende hjem til København, forsto Schøning at også han måtte flytte. Uten adgang til å gjøre bruk av Suhms store boksamling og hans stadige nyervervelser, ville det ikke være mulig for Schøning å fortsette sin vitenskapelige virksomhet i Trondhjem. Han så seg derfor nødt til å flytte til Danmark, og der bosatte han seg først i Sorø, hvor han var blitt professor ved akademiet, og senere i København da han i 1775 ble utnevnt til geheimarkivar og sjef for Rigsarkivet.

Schøning hadde tidlig bestemt seg for at hele den store boksamling han kom til å etterlate seg skulle tilfalle Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem. I 1781, året etter at han var gått bort, ble boksamlingen ført tilbake til Trondhjem. Det var etter hvert blitt et imponerende stort bibliotek på omkring 12 000 bind. Dette skapte med en gang en helt ny faglig situasjon for virksomheten ved vitenskapsselskapet, og da først og fremst innenfor de humanistiske fag.

I 1808 ga selskapet ut, og det med en viss stolthet, en katalog over sin bok- og manuskriptsamling. Utgivelsen hadde likevel ikke vært uten problemer, for i byen var det ingen som var kvalifisert til å utføre et slikt oppdrag. Løsningen ble derfor at selskapets medlem og bibliotekar, berghauptmann Christian Ernst Heltzen (1745-1825) sendte sine bibliografiske notater om bibliotekets samlinger til overbibliotekaren ved Københavns Universitetsbibliotek, Rasmus Nyerup (1759-1829). Han kontrollerte dem og korrigerste dem om nødvendig. Deretter utarbeidet han det endelige manuskript til katalogen og fikk dette trykt. Rasmus Nyerup var utvilsomt den rette mann for denne oppgaven. Han var allsidig orientert, og hans mange skrifter var, som professor Vilhelm Andersen (1864-1953) senere har uttrykt det, som "Sporene af Bogormens Vandring gennem Hyllerne". En spesiell og litt kuriøs interesse knytter det seg til Nyerups egne og høyst personlige bemerkninger og karakteristikk av flere av de verker som katalogen omfatter. Om teologen Niels Hemmingsens (1513-1600) bok om overtro - *Admonitio de superstitionibus magicis vitandis* - fra 1575 skrev Nyerup: "Autor tillægger Satan vel megen Magt". Om et annet verk, soknepresten Mikkell Pedersen Escholts (XXXX-1666) bok om

jordskjelvet i Norge i 1657 - *Geologia Norvegica--*, *Det er: En kort Underviisning om det viitbegrebne Jordskelff, som her udi Norge skeede nesten offuer alt Syndenfields* --- søkte han å gi de naturhistoriske, fysiske og teologiske årsaker og forutsetninger for fenomenet. Man han fortalte også om spøkelsene i en malmgrube. Nyerup tilføyet i sin kommentar: "Nogle af disse Gespenster gaae, siger Autor, og skjøtte dem selv. Andre derimod forfølge og dræbe Berggesellerne."

Noe før, i 1780, hadde jernverkseieren Carl Deichman (1705-1780) - han var sønn av biskopen Bartholomeus Deichman - bestemt at hans egen boksamling på noe over 6 000 bind skulle gis til Christiania by. Med dette var grunnlaget skapt for det som etter hvert skulle bli byens store folkebibliotek, Det Deichmanske Bibliotek. I flere tiår fremover gjorde dette bibliotek all virksomhet innenfor forskning, undervisning, offentlig administrasjon og alment kulturarbeide meget bedre og lettere både i byen og i landet forøvrig. Det var også flere som mente at Det Deichmanske Bibliotek var noe henimot en forutsetning for at det nyopprettede norske universitet fra 1811 skulle kunne løse sine oppgaver.

Men selvsagt var det et alment folkebibliotek Det Deichmanske Bibliotek først og fremst skulle være. Det var da også den oppgaven som det stadig mer og mer kom til å konsentrere seg om etter hvert som man fikk grunnlagt og bygget ut et nytt universitetsbibliotek og flere andre fagbiblioteker i byen.

Da Det Kongelige Frederiks Universitet ble opprettet i 1811, sto det naturligvis ikke noe bibliotek klar til å gi studenter, lærere og forskere den litteraturtjeneste som de trengte og var så fullstendig avhengige av. Men gradvis ble et universitetsbibliotek bygget opp. Likevel skulle det gå flere tiår før det kunne sies å være i stand til å gi en noenlunde brukbar tjeneste. Grunnlaget for bibliotekets samlinger kom i første omgang fra gaver utenfra. Helt naturlig var det at Det Kongelige Bibliotek i København overførte 60 000 bind fra sin dublettsamling. Denne var blitt så stor fordi Kongen få år tidligere hadde kjøpt Peter Frederik Suhms veldige bibliotek på godt over 100 000 bind. Dette er også grunnen til at Universitetsbiblioteket i dag har så mange bøker merket med Suhms navn. Selv ga Kongen høyesterettsjustitiarius Jacob Edvard Colbjørnsens (1744-1802) bibliotek på 2 500 bind, som Kongen få år tidligere hadde fått som testamentarisk gave. Andre gaver til Universitetsbiblioteket var kanselliråd Halvor Andersens (1745-1810) samlinger på omtrent 15 000 bind, og en del av den holstenske adelsmann D.C.A. Rumohrs bibliotek. Dette siste var blitt kjøpt i Kiel i 1811 til fordeling mellom Det Kongelige Bibliotek i København og det nye norske universitetsbibliotek.

Vel så nyttige som disse store gaver var nok likevel de bøker som professor Georg Sverdrup (1770-1850) i sin egenskap av leder for det nye universitetsbibliotek hadde kjøpt inn i Christiania og København i 1812 og de nærmest følgende år.

Dette var Sverdrups første innsats for det norske universitetsbibliotek, som han kom til å være leder for helt frem til 1845.

Det var ikke uten en viss stolthet at det fra norsk universitetshold ble slått fast at få universitetsbiblioteker alt fra begynnelsen av hadde hatt en så betydelig samling av bøker som det norske. Likevel skulle det ta adskillige tiår før det norske universitetsbibliotek var blitt en selvstendig og selvhjulpen enhet som var så pass godt utbygget at det kunne være i stand til å imøtekomme selv beskjedne ønsker fra sine brukere. Fremdeles ved midten av 1800-tallet var det mange norske vitenskapsmenn som forsto dette og reiste til København når de trengte litteratur til sine studier og til sin forskning. Blant dem som innså dette var Rudolf Keyser, P.A. Munch og Johan Sebastian Welhaven, for her bare å nevne noen få navn.

Københavns fremtredende plass i norsk vitenskapelig og litterært liv kom til uttrykk ved at norske forfattere i stigende grad fra midten av 1800-tallet og utover valgte å la sine verker bli utgitt på danske forlag. Det gjaldt ikke bare "De fire store". Det var også flere andre, blant dem overraskende nok folk som Ivar Aasen, Arne Garborg og Per Sivle.

Men selv om Norge i flere tiår etter 1814 fortsatte å ha en nær og helt nødvendig forbindelse med Danmark, både når det gjaldt adgang til bokverk og skrifter som tidligere var utgitt og når det gjaldt aktuell og mere almen litteratur, så medførte ikke dette at den norske bokproduksjon kom til å spille en ubetydelig rolle i det norske samfunn på lenger sikt. Utgangspunktet i 1814 kan synes svakt. Da ble det bare utgitt 48 boktitler i Norge. Sammenlignet med utgivelsene i nabolandene var dette et meget beskjedent tall. Men det steg etter hvert, og ikke minst i de siste to-tre tiår av 1800-tallet var økningen betydelig. Ved århundreskiftet var tallet på årlige utgivelser i underkant av 700 boktitler. Sammenlignet med våre dagers tallstørrelser er dette selvsagt ikke meget. I 1995 var tallet på bøker utgitt det året rundt 7 600, og i tillegg til dette kommer ca. 1 200 periodiske skrifter - tidsskrifter, årbøker, serieskrifter o.a. Men det var likevel en betydelig vekst vi fikk også på slutten av 1800-tallet, selv om den blir meget liten sammenlignet med den som er skjedd i vårt eget århundre og da ikke minst i den siste mannsalder.

Årsaken til denne sterke vekst av litteratur og trykk er lett å forklare. Utviklingen av et mere komplisert samfunnsliv, arbeidsliv og produksjonsapparat har gjort det både ønskelig og helt nødvendig med et langt bedre utdannelsessystem, og det på alle plan og for stadig flere aldersgrupper. De fleste ledd i dagens arbeidsliv forutsetter utdanning, faglitteratur, håndbøker, bruksanvisninger og stadige rapporter og meldinger. Samfunnet i dag kan ikke fungere uten informasjon og utveksling av orienterende meddelelser og synspunkter. Den økede fritid har også gitt folk anledning til å dyrke sine interesser og å lese både for underholdning og for almen kulturell og faglig orientering, - og det på alle plan.

Det boklige miljø var utvilsomt meget spinkelt i Norge i de første årtier etter at landet hadde gått sitt politiske selvstyre i 1814. Men det var samtidig så avgjort i vekst, og fra 1870-årene og frem mot århundreskiftet var fremgangen klar og tydelig. Det skyldtes det behov som samfunn og arbeidsliv hadde for trykt informasjon og den interesse og avhengighet som organisasjoner, selskaper og enkeltpersoner viste. Rent kulturelt var det også en klar tendens i utviklingen. Bygdelag for eksempel så det i mange tilfeller som sin oppgave å få i stand boksamlinger både for å fremme arbeidslivet og for å øke forståelsen for den politiske utvikling man opplevet. Dessuten var det naturligvis også gleden og utbyttet av å kunne lære og lese noe nytt og inntil da noe ukjent. Dette førte til at stadig flere fikk interesse av selv å kjøpe og å eie bøker.

Det Kongelige Selskab for Norges Vel, som var blitt opprettet i 1809, gikk i begynnelsen av 1830-årene energisk og entusiastisk inn for å lette adgangen til bøker og lesning. Det oppmuntret til organiseringen av lokale boksamlinger, og det kom også med anbefalinger av hvilke bøker og skrifter som man fant var av interesse og nytte for en større leserkrets. Selvsagt var det først og fremst litteratur om landbruk og håndverk selskapet var interessert i, men det anbefalte også litteratur fra flere andre fagområder.

I enkelte byer var det alt på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet opprettet offentlige boksamlinger. I Bergen skjedde dette så tidlig som i 1760-årene. Da ble det ved en av byens kirker, Mariakirken, åpnet en boksamling til bruk for folk i sognet. Noen år senere, i 1775, ble *Det Bergenske Læse-Selskab* stiftet, og det fikk plass i bygningen til "*Det Nyttige Selskab*", som da var blitt til blant annet for også å ta seg av byens kulturliv. Men noen jevn og kontinuerlig virksomhet viste det seg vanskelig å drive. Det greidde man ikke før langt senere å sikre seg da Bergen Kommune i 1870 kjøpte den store og meget allsidige boksamling på 12 000 bind som Paul Botten-Hansen (1824-1869) hadde etterlatt seg. Den kom til å bli grunnlaget for byens nye folkebibliotek, *Bergens offentlige Bibliotek*.

Paul Botten-Hansen hadde ikke noen vanlig akademisk bakgrunn for sin senere litterære virksomhet ved Riksarkivet og Universitetsbiblioteket. Han var vokst opp i Sel i Gudbrandsdalen. 15 år gammel begynte han som butikksvenn på Lillehammer, leste deretter til eksamen artium, tok anneneksamen ved Universitetet, og dermed var han klar for det som skulle bli hans fremtidige arbeidsoppgaver, tidsskriftredaktør, utgiver, arkivar, bibliograf, og, fra, 1864 overbibliotekar ved Universitetsbiblioteket. Men i alle år var han en ivrig boksamler, og den boksamling på 12 000 bind som han etterlot seg da han bare 45 år gammel gikk bort, ble av samtiden sett på som et godt grunnlag for det folkebibliotek Bergen by så frem til å kunne opprette.

En litt annen orientering hadde det Læseselskab som ble opprettet i Arendal like før 1800. Det ble vist betydelig interesse og anerkjennelse både i byen og omlandet. I 1833 hadde det 56 medlemmer, og den trykte katalogen fra denne tid registrerte 1

550 bokverk. Men dette var det ikke alle i byen som sa seg tilfreds med og syntes var tilstrekkelig. I byens avis offentliggjorde derfor fem at byens fremste borgere en oppfordring til blant annet å skape et alment bibliotek til fremme av "Cultur, Oplysning og god Smag". Dette ble grunnlaget både for byens museum og folkebibliotek, institusjoner som begge har vært i ubrutt virksomhet helt frem til vår tid.

I flere andre byer i landet fikk man en tilsvarende utvikling utover 1800-tallet og godt inn i 1900-tallet. Meget ofte skyldtes opprettelsen av stedets bibliotek en donasjon, der enten boksamleren selv var donator, slik vi har sett det med Carl Deichman og Gerhard Schøning, eller der venner av bokeieren sto for innkjøpet og gaven. Etterhvert ble det ofte de lokale myndigheter som kjøpte eksisterende privatsamlinger, slik tilfellet var i Bergen i 1870. For kommunene var dette en rask og enkel måte å få grunnlagt det folkebibliotek som de var interessert i å få opprettet. Denne form for biblioteketablering fortsatte langt inn på 1900-tallet.

Stor og betydelig var også den boksamling som jernverkseieren, statsmannen og historikeren Jacob Aall (1773-1844) etterhvert bygget opp. Han trengte umiddelbar adgang til faglitteratur både for sin næringsdrift og ikke mindre for sin politiske virksomhet og sine historiske interesser. Av utdannelse var han teolog, av virksomhet bergmann, jordbruker og skipsreder, av utfordring og samfunnsplikt var han politiker og statsmann, av nasjonal innstilling og interesse var han sagaforsker og historiker, av opplysningstrang var han tidsskriftredaktør og hele tiden var han gla og interessert i litteratur. Frem til 1830 tok han del i landets styre og utbygging, men etterhvert trakk han seg tilbake til sine studier og historiske forskninger. Foruten hans politiske erindringer som blant annet kom ut i tre bind - *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800-1815* (Chria. 1844-1845) - var det hans utgave av Snorres Heimskringla - *Snorre Sturlesons norske Kongers Sagaer. Oversatte af Jacob Aall*. 1 - 3. Chria. 1838-1839 - som har gitt Aall litterært navn og minne. Hans oversettelse av Snorre ga Snorre både en større lesekrete og den ble også et steg frem mot den posisjon han har fått her i landet som historiker og forfatter. Jacob Aalls egen boksamling øket jevnt gjennom alle år, og ved hans død i 1844 var den på over 10 000 bind. Han kjøpte de bøker han trengte til sitt arbeide og for sine interesser. Han la ikke an på å anskaffe seg sjeldenheter eller for å imponere. Han visste hva han måtte ha, og det var det han kjøpte. Derfor står katalogen over hans boksamling som et monument over hans ånd og gjerning.

Betydelig mere særmerkt var den boksamling på 4 000 bind som professor Ludvig Daae (1834-1910) etterlot seg og som da ble gitt til Drammens Folkebibliotek. Der var mange av bøkene forsynt med Daaes høyst personlige, og ofte meget skarpe, karakteristikk. Daae sparte så sannelig ikke på uttrykkene når han skulle si hva han mente. Om en selvbiografi skrev han blant annet: "Denne Bog tør regnes mellem Litteraturens mest imbecille Biographier og den er - man kan sige heldigvis en literær Sjeldenhed. En mere naiv Selvtilfredshed er ei let at finde". Om et biografisk oppslagsverk skrev han kort og hardt: "Bogen bærer overalt Vidnesbyrd

om sin (iøvrigt grundskikkelige) Forfatters store Uvidenhed og store Dumhed". En slektsbok fikk denne omtale: "Bogen er skreven i halvcultivert, opløben Stil. Forf. er fanatisk Venstremænd, hvilket kommer tilsyne i hans Bog." En bog om svartedauen fikk denne dom: "Et forskrækkelig Dilettantarbeide, uden Gnist af Historisk Begreb eller Kritik." - Man var i hvert fall ikke i tvil om hva Daae selv mente om de bøker han hadde lest.

I klar motsetning til Ludvig Daaes kategoriske og høyrøstede meningsutsagn står den store boksamler og bibliograf, legen og offiseren Johan Schweigaard (1846-1919). Tidlig begynte han å bygge opp et bibliotek, og det ble både tallmessig og innholdsmessig stort. Det ble særlig konsentrert om norsk og dansk skjønnlitteratur i eldre og nyere tid. Hans samling av personalhistorie og slektshistorie var også betydelig, men størst og viktigst var nok samlingen av norsk lokalhistorie. Den var også grunnlaget for den meget omfattende og nyttige bibliografi *Norges topografi* som han ga ut i 1918. Senere ble den fortsatt av bibliotekaren Wilhelm Preus Sommerfeldt (1881-1957) med to store tilleggsbind, henholdsvis for årene 1917-1927 (Oslo 1930) og for årene 1928-1945 (Oslo 1955). Johan Schweigaard satte meget bestemte og strenge krav til sin samling, ikke bare bibliofilt, men også estetisk. I 1948 ga hans sønn, banksjef Niels Anker Stang Schweigaard (1884-1955) samlingen, som da var på ca. 10 000 bind til Universitetsbiblioteket i Oslo. Her kom den som et verdifullt tilskudd til norsk bokkultur. Sentrale deler av samlingen er oppstilt på galleriet foran inngangen til lesesalen. Der står den som et litterært og bibliofilt monument.

En av de største boksamlere i Norge i nyere tid var høyesterettsadvokat Jonas Skougaard (1896-1968). I alt var hans samling på 30 000 bind, og i tillegg til dette kom en imponerende mengde av manuskripter og brev. På en verdifull måte utfylte den tidligere samlinger i landet. Her fantes også meget som manglet ved Universitetsbiblioteket i Oslo og andre offentlige biblioteker i landet, som for eksempel bøker og trykk av Holberg, Wessel, Wergeland, Hans Nielsen Hauge og Knut Hamsun, for her bare å nevne noen forfattere. Alene av Wergeland hadde han 125 førstetrykk. Av de eldste 41 norske boktrykk, fra tidsrommet 1643-1654, eide Skougaard 20 stykker, blant annet et eksemplar av presten Christen Staffensøn Bangs (Ca. 1584-1678) digre verk i 8 bind, *Postilla Catechetica*. Han hadde også et eksemplar av *Missale Nidarosiense* trykt i København. Dette var en av de to første bøker som var blitt til på norsk initiativ.

Også på en annen side av litteraturen hadde Skougaard et bredt utvalg av de meget folkelige og populære romaner av Jon Flatabø (1846-1930), Karen Sundt (1841-1924) og Rudolf Muus (1862-1935) for her bare å nevne noen få navn.

Skougaard ga hele sin betydelige samling av flere hundre manuskripter og mange tusen forfatterbrev til Universitetsbiblioteket i Oslo, der denne samling ble et meget verdifullt tilskudd. Boksamlingen for øvrig ble derimot solgt ved auksjoner i Oslo. For å vise hvor verdifull samlingen var, kan her bare nevnes at hans samling av

H.C. Andersen-trykk ble kjøpt av H.C. Andersen-museet i Odense for kr. 750 000. Det var et betydelig beløp den gang.

Hele samlingen ble katalogisert, og katalogen ble trykt i 1973 i fire bind på til sammen 1 200 sider. Det var en sjelden katalog over en privatsamling, som det ikke fantes mange sidestykker til.

En boksamler fra samme yrke og miljø var høyesterettsadvokat Arthur Skjelderup (1874-1943). Han var en fremstående advokat og administrator i Oslo bys styrende organisasjoner og korporasjoner. Han hadde også sterke litterære og historiske interesser. Et resultat av dette var hans boksamling og hans genealogiske arbeider. Boksamlingen var stor og omfangsrik, dels sto den i hans hjem i Oslo, og dels på hans gård Opperud på Ringerike. I dag står samlingen på gården Hovinsholm på Helgøy ved Mjøsa, en gård som datteren, bibliotekar Sissen Skjelderup Hoel (1906-19XX) og svigersønnen, høyesterettsadvokat Jacob Hoel (1899-XX) eier.

Den mest interessante del av hans store og meget innholdsrike bibliotek var samlingen av norsk memoarlitteratur og norske selvbiografier. Her tok Arthur Skjelderup sikte på å finne frem til alt og selv å anskaffe det. Han vek ikke tilbake hverken for arbeidsinnsats eller utgifter ved anskaffelsene. Hans datter som i flere år hadde vært bibliotekar ved Deichmanske Bibliotek utarbeidet en katalog over farens samlinger på dette felt, *Sissen Skjelderup Hoel. Norsk memoareliteratur og norske selvbiografier i Arthur Skjelderups bibliotek*. (Oslo 1937). Et supplement kom i 1941. I alt registrerte fortegnelsen 874 bokverk skrevet av 715 forfattere, foruten 21 boktitler som Skjelderup til sin store beklagelse måtte fortelle at han manglet. I sitt arbeide for å få samlingen fullstendig gikk han så langt at han i et enkelt tilfelle trykket opp en bok som han selv ikke eide, og som han lenge trodde var gått helt tapt. Men omsider etter megen leting kom han endelig over et eksemplar av den, og gleden over dette funn var så stor at han like godt kopierte den. Det var *Gunder Paulsen. Minder fra Tiden omkring Aaret 1830-1848*. (Molde 1872).

Bibliografien omfatter selvsagt mange av de vel kjente selvbiografier og erindringsverk, som for eksempel kunsthistorikeren Lorentz Dietrichsons mange bind, Arne Garborgs brev og dagbøker, Alexander Kiellands brev, Yngvar Nielsens erindringer i flere bind, der han forteller om livet i Christiania og hans mange samtaler med kong Oscar II. Det var særlig forholdet mellom Norge og Sverige i årene frem til unionsoppløsningen i 1905 som opptok dem begge. Yngvar Nielsen la ikke skjul på at han sto kongehuset meget nær, og at hans meninger og råd hadde en viss innflytelse på de vedtak som ble gjort.

Men Skjelderups registrering omfatter også småtrykk på noen ganske få sider, særtrykk og stensilerte trykk i et meget beskjedent utstyr. Det er nok ofte slike trykk det har vært vanskeligst å finne frem til.

En boksamler av en helt spesiell karakter var lektor Arthur Thuesen (1882-1974). Han var også en av stifterne av Bibliofilklubben. Hans interesser gjaldt nær sagt alle sider og felter av litteratur og boklig kultur. Men det var særlig bibliografi, filateli, numismatikk, heraldikk og sfragistikk han var opptatt av. Det som gjorde han mest kjent og som for lange tider vil ha sikret ham et navn i det norske bokmiljø, er samlingen av beslaglagte og supprimerte bøker i vårt land. Alt i 1927 utga han en bibliografi over denne litteratur, og i 1960 kom han med en ny og øket utgave, *Beslaglagte og supprimerte bøker vedrørende Norge*.

Dette er en meget nøyaktig og omhyggelig registrering av flere hundre bøker og trykk som har vært konfiskert og kondemnert ved lov og dom, som har vært trukket tilbake av forfattere eller forleggere, eller der rent tekniske feil har gjort det ønskelig med et nytt trykk. De som opplevet okkupasjonen av Norge i årene 1940-1945 med hard tysk og norsk-nazistisk sensur og mange beslagleggelser, vil nok etterlyse de mange trykk som de tyske okkupasjonsmyndigheter og deres norske medarbeidere forbød. De er ikke tatt med her, og det helt enkelt fordi det ikke var noe *norsk* tiltak. Slike sensurtiltak er registrert annet steds. Derimot er krigstidens trykk som ble supprimert *etter* frigjøringen våren 1945 tatt med.

Det har alltid vært mange grunner til at bøker og skrifter er blitt forbudt, beslaglagt eller tilbakekalt. Det har vært trykkfeil, ugreie med forlag og bokhandel, tilfeller der forfatteren selv har skiftet oppfatning. Det ligger et veldig oppsporingsarbeide bak denne registrering og alle de kommentarer Thuesen selv har forsynt de enkelte utgivelser med. Her skal bare nevnes noen få eksempler. Lauritz Nielsson - på latin Laurentius Nicolai Nervegus, i populær omtale, Kloster-Lasse - (ca. 1538-1622) ga i 1604 ut en bok *Confessio Christiania De Via Domini*, som året etter ble oversatt til dansk, *Den Christelige Bekiendelse om Herrens veig* ----. Det var et religiøst kampskrift til forsvar for den katolske kirke. Der var Hans Nielsen Hauges *De Eenfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke* fra 1804, et skrift som også var medvirkende til Hauges fengsling samme år. I 1814 skrev professor Niels Treschow (1751-1833) et *Indbydelses-Skrift. Paa det akademiske Collegiums Vegne* i anledning den dansk-norske konge Frederik VI.s fødselsdag 28. januar. Men så kom Kielerfreden 14. januar, og dermed ble det ikke noe av den planlagte universitetsfest akkurat den dagen. I 1849 ville Conrad Nicolai Schwach (1793-1860) gi ut en diktsamling, *Farvel til Trondhjem*. Men han angret på noe av det han hadde skrevet der. Derfor ble de to første arkene i boken tatt ut og erstattet med nye. Da prosten i Innherad, Andreas Erlandsen (1802-1860) i 1857 ga ut sin bok *Biographiske Efterretninger om Geistlighed i Tromsø Stift* ble han en av dem han takket i forordet, riksarkivar Lange, gjort oppmerksom på at boken inneholdt så mange feil, at han, Lange ikke ønsket å bli nevnt der. Hans navn ble deretter sløyfet før verket ble sendt ut. Selvsagt har en fortegnelse som Thuesens med landskjente verker som Hans Jæger (1854-1910) *Fra Kristiania-Bohemen* (Kria. 1855) og Christian Krohg (1852-1925) *Albertine* (Kria. 1886). Mindre kjent er det at Martin Luthers lille katekismus ble stoppet da den i 1918 ble gitt ut på nynorsk. Der var det faste spørsmål etter hvert av de ti bud: Hvad er det? blitt oversatt med: Kva

godt skal me daa? Teksten til det sjette bud ble således: "Du ska ikkje driva hor. Kva godt skal me daa?" - Utgaven ble utsolgt! Herman Wildenvey (1885-1959) debuterte mens han ennå var i Portaaas med boken *Campanula*, og boken var opprinnelig trykt i Drammen. Men Wildenvey ville gjerne ha Kristiania som utgiversted. Derfor ble dette flyttet, og Drammensutgaven forsvant. Mere tragisk var nok Johan Ludwig Mowinckels (1870-1943) forsvarsskrift *13. og 1. En dokumentasjon ved J.L.M.*, utgitt i New York i 1942 under forfatterens opphold i eksil i U.S.A.

Thuesens fortegnelse over beslaglagte og supprimerte trykk er således både mangfoldig og tankevekkende. Den strekker seg fra teologiske kampmotsetninger til moralske forargelser, fra trykkfeil og plagiatsbeskyldninger, fra politiske angrep til en forbudt russeavis i 1936.

En meget imponerende bibliografi har legen og bibliotekaren Eiler Hagerup Schiøtz (1907-1997) utarbeidet, *Utlendingers reiser i Norge. En bibliografi. - Itineraria Norvegica. A bibliography om foreigners` travels in Norway until 1900.* (Oslo 1970). Her er med stor sporsans og oppdagerglede samlet bibliografiske data om godt over 1300 bøker og skrifter som beretter om utlendingers ferder - frivillige og ufrivillige - til Norge fra mange kanter av verden. Det er et veldig arbeide som ligger bak denne bibliografien, både når det gjelder det som er tatt med, og når det gjelder å fastslå at det heller ikke er mere som skulle være med. Når vi også får vite at Schiøtz selv har anskaffet 80 % av alle de registrerte verker, forstår vi hva han har vært villig til å ofre både av tid og penger.

Her er beretningen om det vi vet om kardinal Nicolaus Brekspers (ca. 1100-1159) legasjon til Norge i 1152-1153, da han blant annet var med på kirkemøtet og riksmøtet i Nidaros. I 1432 ble et italiensk skipsmannskap med Pietro Quirini som kaptein og leder reddet i land ved Røst i Lofoten. Der var de i en fire måneders tid før de kom seg videre, først til Nidaros og deretter til Sverige. Det var klart at dette var en stor opplevelse av et for dem nærmest ukjent land, og vi har flere beretninger om ferden både i håndskrift og i trykt form. Ennå flere er de omtaler, kommentarer og opplysninger som senere er kommet til. Om alt dette har Schiøtz gitt omhyggelige registreringer og opplysninger.

Langt senere og av en helt annen grunn tok engelskmannen William Cecil Slingsby (1849-1929) seg til Norge i 1872. For ham var oppdagergleden og klatring i fjell det vesentligste. Han var også, etter det vi kjenner til, den første som besteg store Skagastølstind. Det skjedde i 1876. Men også i de følgende år og helt frem til 1903 fortsatte han å være en ivrig "oppdager" av norske fjell helt fra Ryfylke i sør til Lofoten i nord. Om alle disse ferder har Schiøtz gitt omfattende litteraturhenvisninger.

I Slingsbys beretninger nevnes også mange av de kvinner og menn han møtte i fjellet, og uten tvil støtte han også på flere av de såkalte "lakselorder", engelskmenn

som hadde slått seg ned ved Vestlandselver og innsjøer og ofte bygget hytter og hus der, for å drive fiske og for å gå turer i fjellet.

Med sine mange og meget nyttige opplysninger om forfatterne, innholdet av deres skrifter og om supplerende litteratur er Schiøtz's bibliografi blitt en fremragende veiviser i dette litterære terrenget. Topografisk, kronologisk og nasjonalitetsmessig register foruten personregister gjør boken lett å bruke. Her er det ikke mange spørsmål man ikke får svar på.

I flere hundre år har det både planmessig, men også mere personlig og impulsivt vært samlet på bøker i vårt land. I 1697 ble det lovfestet at et antall av alle bøker og trykk som ble til i Danmark og Norge skulle avleveres til Kongens bibliotek i København. Antallet vekslet, men prinsippet vedble å være der. Etter at den dansk-norske statsforbindelse var oppløst i 1814, ble avleveringen av norske trykk overført til det norske universitetsbibliotek som med det også ble et nasjonalbibliotek. Denne ordning har fortsatt å gjelde - ganske visst med et beklagelig avbrudd for årene 1840-1882 - helt frem til denne dag. Således skulle alle norske trykk være sikret evig liv.

Men samlingen i landets nasjonalbibliotek var selvsagt ikke på noen måte nok til å tilfredsstille alle krav, interesser og ambisjoner som meldte seg fra distrikter, institusjoner, faggrupper og enkeltpersoner når det gjaldt å ha lett adgang til all den kunnskap og litteratur som var samlet i skrift og bok og det på mange og høyst ulike nivåer. I stadig økende tall fikk vi nye biblioteker og boksamlinger. Private institusjoner og korporasjoner bygget opp biblioteker som de hadde bruk for i sitt arbeide og til sin orientering. Men ingen av denne type biblioteker gjorde private boksamlinger overflødige. Her er alt nevnt Peter Frederik Suhms veldige samling på omkring 100 000 bind ved slutten av 1700-tallet. Private boksamlinger fortsatte å øke i antall men samtidig forsto mange private boksamlere at de med den veldige økning av bokproduksjonen, selv måtte avgrense og spesialisere sine samleområder dersom deres virksomhet skulle ha noen verdi og interesse i større, landsomfattende sammenheng. De måtte konsentrere sin bibliofile virksomhet om spesielle emner, regioner, personer eller hendinger, for her å nevne noen, og litt alminnelige felter. Men ved en slik spesialisering har den enkelte private boksamler kunnet tilføre det nasjonale biblioteksystem betydelige verdier. Det var ikke bare i tidligere hundreår at private samlinger og gaver var den store og verdifulle tilvekst til landets biblioteker. Våre biblioteker ville ha vært betydelig fattigere om vi ikke hadde hatt ivrige private boksamlere. Fattige vil de ganske sikkert også bli i fremtiden, om ikke den private, individuelle samlervirksomhet fortsetter.